

lijke lacune in onze kennis op. Slechts marginale kritiek richt zich op het vijftiende hoofdstuk over de beleggingsmaatschappijen dat wat te veel achteraan bengelt en als institutioneel aspect beter aan het slot van het derde hoofdstuk over de Amsterdamse effectenbeurs een plaats had kunnen krijgen. Juist in een zo uitputtende literatuuropgave als hier gegeven mis ik bij de vermelding van de Belgische financier J. Langrand-Dumonceau (47) de verwijzing naar diens grote biografie door de Brusselse hoogleraar G. Jacquemyns, *Langrand-Dumonceau, promoteur d'une puissance financière catholique* (vijf delen, 1960-1965), al was het maar om aan te tonen dat vergeleken bij diens malversaties de fraude rond de Amerikaanse spoorwegmaatschappijen in het niet viel.

Joh. de Vries

J. Kymmell, *Geschiedenis van de algemene banken in Nederland 1860-1914*, II A-B (NIBE-bankhistorische reeks XVIII; Amsterdam: NIBE, 1996, 523 blz., ISBN 90 5516 078 4).

Dit is het vervolg op het in 1992 verschenen eerste deel, waarin Kymmell de oprichting van de algemene banken in de jaren 1860-1865 behandelt. In de oorspronkelijke opzet zouden er vier delen verschijnen. Dit uitgangspunt is inmiddels verlaten. Het aangekondigde derde deel over het effectenbedrijf zal worden geschreven door een andere auteur, terwijl deel IV met een korte beschrijving van de historie van een aantal bekende banken zal komen te vervallen.

Deel II bestaat uit twee handzame delen (A en B) en is deels chronologisch deels thematisch van opzet. Het onvermijdelijke cijfermateriaal is - met het oog op de leesbaarheid van het werk - zoveel mogelijk ondergebracht in een bijlage. Een tweede bijlage omvat een lijst van Nederlandse en Nederlands-Indische syndicaten waaraan de Amsterdamsche Bank in de periode 1875-1914 deelnam. Het geheel wordt afgesloten met een literatuuropgave en een register.

Deel IIA, dat vijf hoofdstukken telt, is grotendeels gewijd aan de ontwikkeling van het bankwezen en de Nederlandse economie in de periode 1875-1914. In het eerste hoofdstuk behandelt Kymmell de betekenis van het bankwezen voor de industrialisatie van Nederland. Hij verwerpt de opvatting dat het bankwezen tekort is geschoten jegens de industrie. Volgens hem lag de betekenis vooral in de grote bijdrage die de banken hebben geleverd aan het goed functioneren van de geld- en kapitaalmarkt, alsmede van de effectenmarkt. De groei van het bankwezen staat centraal in het tweede hoofdstuk, waarbij de auteur uitvoerig stilstaat bij de wijze van meting van groei en de mogelijke bronnen voor gegevens. In vergelijking met de Engelse en Duitse banken blijken de toentertijd grootste Nederlandse banken evenwel zeer bescheiden van omvang. Het derde hoofdstuk beschrijft het begin van de concentratie van het Nederlandse bankwezen. De meeste banken hadden aanvankelijk slechts één vestiging. Na 1900 veranderde dit door opening van bijkantoren of door fusie met een andere bank. Hoofdstuk 4 belicht het chartaal betalingsverkeer en het moeizaam op gang komen van het giraal betalingsverkeer. De eerste echte aanzet tot een omvangrijk giraal betalingssysteem vormde de oprichting van de Postcheque- en Girodienst, die in 1918 van start ging. Deel IIA eindigt met een hoofdstuk over het passiefbedrijf van de banken.

Het actiefbedrijf is onderwerp van het omvangrijke hoofdstuk 6, waarmee deel II B opent. Een van de conclusies die Kymmell trekt is dat de Nederlandse banken, met uitzondering van de drie grote koloniale banken, weinig zagen in deelneming in niet-bancaire ondernemingen. Dit was volgens hem ook begrijpelijk, omdat zij hiertoe statutair niet de mogelijkheid bezaten. Daarna volgt een kort hoofdstuk over de bancaire dienstverlening. In hoofdstuk 8, 'Banken en

de conjunctuur', staat de auteur uitvoerig stil bij de twee bankencrises die nogal wat stof hebben doen opwaaien, namelijk de al vaker beschreven Pincoffs-affaire (1879) en de crisis van 1884. De laatste was een gevolg van de scherpe daling van de suikerprijzen in Nederlands-Indië. Er volgde een moeilijke periode voor met name de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Koloniale Bank en een groot aantal cultuurmaatschappijen. Het negende hoofdstuk beschrijft de relatie tussen de banken en de Nederlandsche Bank. Jarenlang waren de banken namelijk de belangrijkste klanten van het kredietbedrijf van de Nederlandsche Bank. Hoofdstuk 10 behandelt de verslaggeving door de banken. Er bestond nog geen wettelijke verplichting tot publiceren van jaarcijfers en alleen de grotere banken, voorzover zij althans een naamloze vennootschap waren, publiceerden destijds een jaarverslag. Het laatste hoofdstuk is geheel gewijd aan het bestuur en het personeel van de banken en bevat tevens vijf biografische schetsen van 'prominente' Nederlandse bankiers.

*Geschiedenis van de algemene banken in Nederland* is geschreven met een grote kennis van zaken. Alhoewel het niet primair bestemd is voor historici, maar voor historisch geïnteresseerden werkzaam in het bankwezen, zal toch menig historicus de vruchten van dit werk kunnen plukken. Hier is een auteur aan het woord die het bankieren in zijn vingers heeft en die weet wat hij met financiële stukken moet doen. De lezer wordt als het ware aan de hand meegenomen, leert wat hij van bepaalde gegevens, bijvoorbeeld van de jaarverslaggeving, mag verwachten en krijgt uitleg bij het (oude) bankjargon. Bestaande literatuur, waaronder *Financiële instellingen in Nederland 1900-1985*, uitgegeven door de Nederlandsche Bank (1987) wordt door de auteur kritisch gewogen. Voorts signaleert hij regelmatig lacunes in bestaande studies. Daarnaast bevat het werk diverse aanzetten voor verder onderzoek, zoals de uitspraak dat de markante oprichter van de Twentsche Bankvereniging B. W. Blijdenstein een biografie verdient (413).

Een punt van kritiek is het ontbreken van een lijst van geraadpleegde archieven. Mede hierdoor is wellicht verwarring ontstaan over de door de negentiende-eeuwse president van de Nederlandsche Bank N. G. Pierson bijgehouden kroniek. Dit niet gepubliceerde handschrift is weliswaar in het bezit van de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, maar men zal het tevergeefs zoeken in de automatische catalogus aangezien het geen publicatie betreft maar een onuitgegeven bron. De historisch geschoolde lezer zal moeten wennen aan het feit, dat de herkomst van citaten meestal wel is aangegeven, maar dat de paginering soms ontbreekt. Dit neemt niet weg dat Kymmells werk een *must* is voor eenieder die zich bezighoudt met financiële geschiedenis.

J. Mooij

P. D. 't Hart, *Stakers en onruststokers in de Domstad. Uit de beginjaren van arbeidersbeweging en socialisme in Utrecht tussen 1870 en 1895* (Historische reeks Utrecht XXI; Utrecht: Matrijs, 1996, 120 blz., f29,95, ISBN 90 5345 093 9).

Zonder omwegen maakt de auteur van dit boek over de arbeidersbeweging in Utrecht duidelijk dat hij het beeld van Utrecht als bolwerk van conservatisme in een tijd waarin Amsterdam brandde van verzet, zeer ongenueanceerd vindt. Hij neemt het in zijn boek dan ook op voor deze stad en haar bewoners, 't Hart wil aandacht besteden aan het minder heftige en spectaculaire verzet dat arbeiders boden tegen hun slechte omstandigheden, waarbij hij vermeldt dat de meesten onder hen, ook in Amsterdam, geen helden of oproerkrakers waren. Bovendien wil hij aan de hand van de beschrijving van een kort stukje van de Utrechtse geschiedenis laten